

Harta 77 ja Läänemere Liit – kaks ilmekat näidet “vastupanust Tšehhi moodi”

livi Zájedová (RiTo 15), filosoofiadoktor, Läänemere Liidu liige, Tšehhi–Eesti Klubi asutajaliige

Harta 77 ilmumine 1970. aastate Tšehhoslovakkia poliitikas oli valitsevale kommunistlikule režiimile proovikiviks ning tähistas pärast 1968. aasta reformiliikumise, nn Praha kevade lüüasaamist riigi arengus uut algust.

Tšehhoslovakkias tekkis 1970. aastail mitu opositsioonilist rühmitist. Artiklis käsitlen neist kahte, mõlemad on olnud seotud vabadusvõitlusega ning andnud kaudse panuse isegi Eesti taasiseseisvumisse.

Silmapaistvaim ning tuntuim on kodanikualgatus Harta 77 (tšehhi- ja slovaki-päraselt: *Charta 77*), mis käesoleval, 2007. aastal pühitseb oma kolmekümnendat aastapäeva. See, et Harta 77 oli ja on ka erilise rahvusvahelise tähelepanu objekt, leiab kinnitust tänapäevalgi: 21.–23. märtsini peeti Prahas kolmepäevast rahvusvahelist teaduskonverentsi. Üritust ilmestas veelgi see, et korraldajad polnud mitte ainult Tšehhi asutused (Prahas asuv Rahvusmuuseum; Karli Ülikooli filosoofiateaduskond, Tšehhi Vabariigi Nüüdisajaloo Instituut, Tšehhoslovakkia Dokumentatsioonide Keskus ning Tšehhi kultuuriministeerium), vaid koostööd tehti Dresdeni Tehnikaülikooli juures tegutseva Hannah Arendti nim Totalitarismiuuringute Instituudiga, mida rahaliselt toetasid Konrad Adenaueri Fond ja SED-i Diktatuuri Ümberhindamise Fond (*Stiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur*).

Harta 77 põhimõte oli vabaduse jagamatuse ning üldiste inim- ja kodanikuõiguste kehtivuse tunnistamine, sellest sai rühmitise kilp, radikaalne väljakutse totalitaarsele kommunistlikule režiimile. Rühmitise poliitiline siht oli kodanikuühiskonna, demokraatia ja õigusriigi taastamine. Kodaniku kaasvastutus riigis toimuva ning Harta 77 tegevuse eest tähistas põhimõttelist, omamoodi moraalset revolutsiooni ning viis kodanikuühiskonna alge tekkimisele. See andis lootust mitte oodata aega, kui suhted muutuvad, vaid teha kohe seda, mida südametunnistus käsib, otsida ruumi eneseväljenduseks ja laiendada võimalikkuse piire.

Harta protokollkirjutamise ajendiks sai *underground*-ansambli The Plastic People of the Universe liikmete vahistamine. Tekst valmis 1976. aasta detsembrikuu jooksul ning avaldati 6.–7. jaanuaril 1977 – tollaegse režiimi vastuseisust hoolimata! – Tšehhis ja ka Lääne ajakirjanduses, k.a sellistes mainekates päevalehtedes nagu Le Monde, Frankfurter Allgemeine Zeitung, The Times ja New York Times.

Et Tšehhoslovakkia oli Helsingi nõupidamise lõppaktile alla kirjutanud, kritiseeris Harta 77 poliitilist riigivõimu ning inim- ja kodanikuõiguste eiramist, sidudes seda Tšehhoslovakkia põhiseadusega ning muudes allkirjutatud dokumentides antud lubadustega.

Ilakirjutanud rõhutasid, et tegu pole organisatsiooniga, sest Harta 77-l ei ole põhikirja ega organeid ning ta ei viljele aktiivset opositsioonilist poliitikat. Viimati öeldu oli katse hoida hartat tollaste Tšehhoslovakkia seaduste raames, mis keelasid organiseeritud opositsiooni.

Harta poliitiline mõju

Harta autorid, organisaatorid ning esimesed allakirjutajad (koos allkirja ja elukoha aadressiga) olid Václav Havel, Jan Patočka, Zdeněk Mlýnař (nemad olid ka esimesed esindajad), Jiří Hájek ja Pavel Kohout. Hartaga nõusolekule – “olen nõus Harta 77 avaldusega 1. jaan 1977” – kirjutas eraldi avaldustel alla veel 242 kodanikku (<http://libpro.cts.cuni.cz/charta/>). Nende allkirjade originaalid leiti 2006. aastal Riiklikust Julgeolekupolitseist (StB) (<http://www.mvcr.cz/ministerstvo/oabs.html>). Et piirata dokumendi levitamist, arreteriti 6. jaanuaril 1977 Václav Havel, Ludvík Vaculík ja näitleja Pavel Landovský. Seetõttu ei saanud kavatsatud manifesti Föderalsele Rahvuskogule üle anda, kuid see ei takistanud Harta 77 dokumendi avaldamist ja üldsusele tutvustamist.

1980. aastate lõpus, kui kommunistlik režiim lagunes, hakkas ka Harta 77 aktiivsemalt tegutsema. Pärast 1989. aasta nn sametrevolutsiooni said Hartale allakirjutanuist uute liikumiste ja parteide (kaas)loojad, eelkõige Kodanike Foorumi (tšehhi k *Občanský fórum*), hilisema nimetusega Kodanikuliikumise (*Občanský hnutí*) liikmed. Václav Havel valiti Tšehhoslovakkia presidendiks.

Harta poliitiline mõju pikkamööda vähenes. Suuremaid põhjusi selleks võis olla Kodanikuliikumise võimetus läbi lüüa 1992. aasta valimistel. 3. novembril 1992 lõpetas Harta 77 ametlikult oma tegevuse, kuid tema paljudest liikmetest said Kodanike Demokraatliku Partei (tšehhi k *Občanská Demokratická Strana*, lüh ODS) ja Tšehhi Sotsiaaldemokraatliku Partei (tšehhi k *Česka Strana Sociálně Demokratická*, lüh CSSD) liikmed.

Tõstes esile nn Helsingi protsessiga seotut, omandas Harta 77 rahvusvahelise mõõtmega. Rühmitis viitas Helsingi nõupidamise lõppakti üldsätetes 1 (a) lõike VII all kirjas olevatele põhimõtetele, mille alusel CSCE-le allakirjutanud Euroopa riigid kohustusid respekteerima mõtlemisvabadust, südametunnistust, usku ning veendumust, toetama kodaniku poliitilisi, kultuurilisi ja teisi saavutusi ning tegutsema kooskõlas inimõiguste rahvusvaheliste kohustustega. Lõppakt kinnitas üksikisiku õigust teada oma õigusi ja kohustusi ning tegutseda sellega kooskõlas.

Asjaolu, et kommunistlikes riikides tekkisid kodanikualgatused, mis nõudsid oma riikide valitsustelt kohustuste täitmist allakirjutatud dokumentide kohaselt, muutis ootamatult Helsingi protsessi ulatust ja dünaamikat.

Kriitiline Tšehhoslovakkia inim- ja kodanikuõiguste seisuga analüüs ning protest nende õiguste rikkumise vastu aitasid Harta 77-l ning ka teistel Helsingi nõupidamise lõppaktiga ühinenud maade kodanikualgatuslikel rühmitistel luua lääneriikide valitsustele tingimused Nõukogude blokile surve avaldamiseks igal järgmisel kohtumisel (Belgradis, Madridis, Viinis). Kommunistlik režiim püüdis rühmitise liikmeid nende tegevuse pärast jälitada, mõeldes selleks välja üha uusi ettekäandeid. See tõi aga kaasa uusi konflikte koduste kodanikualgatusetega. Nõnda tõmbas režiim tahtmatult kaasa aina laiemaid ühiskonnaringe, sattudes ise sellega ikka uuesti ja uuesti häbiposti rahvusvahelises ulatuses. Teisisõnu: neile

rahvusvahelistele deklaratsioonidele alla kirjutades sattusid kommunistlikud valitsused ise lõksu.

Omaette küsimus on Harta 77 mõju Nõukogude blokis endas, sest opositsioonilisi liikumisi oli ka Poolas, Ungaris ja Ida-Saksamaal. Ajapikku seadiski Harta 77 sisse sidemed partneritega nendes maades.

Illegaalne Läänemere Liit

Nagu mainitud, tekkis Tšehhoslovakkias 1970. aastail teisigi opositsioonilisi liikumisi, millest siinkohal nimetan veel üht – Läänemere Liitu. Liidu tähendus polnud võib-olla kogu Tšehhoslovakkia ühiskonnas kuigi laiahaardeline, kuid selle väikese organisatsiooni erilisus seisneb Eesti, Läti ja Leedu rahvale osutatud kaudses ja otseses toetusel. Tegutsesin rühmitises 1983. aastast, seetõttu käsitlen Läänemere Liidu tegevust rohkem seestpoolt vaadates.

Läänemere Liidu asutamise idee sai alguse kahe hea sõbra, Vladimír Macura ja Vladimír Novotný kohtumise ajal. Kas mõte tekkis tuntud eesti tšehhofiili-tõlkijat Leo Metsarit külastades või oli selle taga midagi muud, kes seda teab! Igatahes läks 14. jaanuar 1974 Läänemere Liidu ajalukku eelkõige sellega, et ka kõik järgmised konverentsid toimusid alati jaanuarikuu teisel nädalavahetusel. Leo Metsar tõi Prahasse mitu eesti keele õpikut ning Vladimír Macura asus õppima seda tšehhidele väga rasket keelt ja innustas selleks ka teisi.

Läänemere Liidul oli oma põhikiri, ajakiri ja hümn. Läänemere Liidu väljaande Terekäsi (*Zdravice*) 1991. aasta veebruarinumbrist võib lugeda, et liit tekkis “rangelt illegaalse organisatsioonina” ning oli nii salajane, et tänapäevani ei ole täpselt teada, kes sinna on kuulunud. Oma osa mängis kindlasti ka nn sõprade ringi müstifikatsioon, mida Vladimír väga armastas. Jah tõesti, väga raske on dešifreerida kõiki varjunimesid, mida kandsid kümme esimest liiget, kelle hing oli Vladimír Macura, varjunimega Kreutzwald.

Kreutzwaldile lisandusid suur ja tark Aavik, Terenaine, Mesilane ja Sitikas, Vana-Tigu, Ilmarine ja Öökull! Lisaks niisugused tegelased nagu Kalevitütar ja Kaarditark (Naděžda Slabihoudová), kelle nimel kutsuti kokku kongress ning kelle ülesanne oli esitada ka kongressi peaettekanne. Kohal oli ka opositsioon Venepagana näol (“Kalevipojast” pärit Vanapagana analoog). Liikmeiks olid tõlkijad, kirjandusteadlased, filosoofid ja kõigi kolme okupeeritud Balti riigi poolehoidjad, kes valdasid ka nende rahvaste keeli.

Läänemere Liidu tegevuses osalesid ka slovakid. Rühmitise tegevust ergutas alati erinevate külaliste osavõtt kokkutulekutest. Seal oli tuntud tšehhi kirjandustegelasi, mõnikord eestlasi kodumaalt (näiteks Jaan Kaplinski), kohalikke eesti päritolu inimesi (näiteks proua Nadja Tanska, kelle isa oli eestlane). Hiljem, 1990. aastail olid kongressi külalised ka Tšehhi kõrgkoolides õppivad noored.

Läänemere Liit alustas oma kongressi alati hümniga “Kui Tálina järv täitub veega” (Tálina-nimeline järv asub Lõuna-Tšehhis). Heisati kolme okupeeritud Balti riigi rahvuslipud ning seejärel lauldi rahvushümne originaalkeeltes, s.o eesti, läti ja leedu keeles. Eesti Vabariigi

hümni laulmine Läänemere Liidu liikmete esituses puhtas eesti keeles üllatas kohtumisel isegi ametireisil (1995) olevat Eesti Vabariigi presidenti Lennart Merit. Polnud ju Läänemere Liit talle tundmatu ka eelnevail aastail. Meri, kes 1991. aasta algul, veel välisministrina, oli maininud häid suhteid Läänemere Liiduga Raadio Vaba Euroopa tšehhikeelses saates, vaikus tookord liigutatult, öeldes lõpuks, et Kesk-Euroopas Eesti hümni oma keeles kuulda on tõesti haruldane.

Pärast pööranda alt väljatulekut

Kongressi teemade juurde tagasi tulles peab ütleva, et seal räägiti põhiliselt kolmest Baltimaade rahvast, reisimuljetest, kirjandusest ning juba olemasolevaist ja võimalikest tõlgetest tšehhi keelde. Korraldati kirjandus- ja luuleõhtuid ning arutati ka seda, kuidas anda endast parim, et vältida kolme väikese rahva unustusehõlma langemist. Tolleaegne ametlik poliitika pani kõik NSV Liidu rahvad "ühte patta" ning Läänemere Liidu ülesanne oli kõigile meelde tuletada toimunud sündmusi.

Alates 1990. aastast, pärast n-ö pööranda alt väljatulekut, hakkas Läänemere Liit korraldama ka suuremaid avalikke poliitilisi üritusi, meenutades kõigile, et Eesti, Läti ja Leedu olid kuni Molotovi-Ribbentropi pakti (MRP) allkirjutamiseni iseseisvad vabad riigid. Üht niisugust mõjusat ettevõtmist tahangi siinkohal esile tõsta. See toimus 1. ja 2. veebruaril 1991 Praha Realistlikus Teatris "Res Baltica" nime all. Mõlemal korraldatud õhtul räägiti avalikult ikka veel Nõukogude okupatsiooni võimu all olevatest eestlastest, lätlastest ja leedulastest. Näitlejad esitasid stseene Nõukogude Liidu sõjaväebaaside pealesurumisest Balti riikidele, jutuajamistest Stalini ja Molotoviga ning Molotovi-Ribbentropi pakti salajasest lisaprotokollist 1930. aastate lõpus.

Sügavale mällu on sööbinud pealtvaatajate reaktsioon, sest niisugusest NSV Liidu asjaajamisest polnud enamik kohalolijaist loomulikult palju kuulnud. Vaheajal täiendasid ajaloolist tõsiasja värsked videolõigud Vilniuses 1991. aasta jaanuaris toimunud veresaunast. Äsjane videofilmilt nähtud NSV Liidu juhtkonna jõukasutus relvitu rahva vastu suurendas kahtlemata pahameelt ning mõjutas kokkutuleku edasist õhkkonda. Õhtu teises osas tulid lavale Läänemere Liidu liikmed ja algas elav debatt publikuga. Põhiline arutlusküsimus oli, kuidas kõige tõhusamalt kaasa aidata kolme väikese rahva võitlusele iseseisvuse taastamisel. Poliitilisel taustal korraldatud teatriõhtul olid kohal ka Harta 77 esindajad ning Tšehhi Vabariigi toonane välisminister Jiří Dienstbier (üks Harta 77 allkirjutanuist). Läänemere Liit pöörduski esimesena välisministri poole, kes omakorda soovitas pöörduda just valitsusväliste organisatsioonide poole, kelleks võiksid olla üritusel viibivad Harta 77 esindajad.

Hiljem selgus, et õhtu üheks tulemuseks sai toetusallkirjade kogumine Balti rahvaste iseseisvumisele Harta 77 abil. Meenub, et paar kuud hiljem istusime Vladimír Macuraga Bedřich Smetana nim teatri klubis, kus tõdesime rahuloluga, et olime kogunud suure hulga allkirju kolme Balti riigi taasiseseisvumiskatsete toetuseks. Allkirjad toimetati seejärel Vladimír Macura sõnul Helsingisse. Õhtu teine tulemus olid kutse esineda meedias, kus arutati Eesti, Läti ja Leedu võimalikku iseseisvumist. Tol ajal polnudki see nii

iseenesestmõistetav, Tšehhoslovakkia oli ise alles hiljuti vabanenud totalitaarsest ülevõimust ning NSV Liidu sõjavägi oli ikka veel riigis.

Seniajani aktiivselt tegevad

Läänemere Liidu toetus jätkus pärast kolme rahva iseseisvumist, jätkati kirjandus- ja luuleõhtute korraldamist, kuid nüüd juba teistes tingimustes. Meile pöörasid tähelepanu mitmed institutsioonid. Näiteks võiks tuua Tšehhoslovakkia föderalse parlamendi välisosakonna esimehe Miroslav Sychra (ODS) tehtud huvitava abipakkumise, toetamaks ja abistamaks Eestit. Pöörduti küll otse minu poole, sest olin tollal tihedalt seotud ka Tšehhi-Eesti Klubi ja Eestiga, ma olin nähtav. Olin muidugi niisuguse Eestile tehtud pakkumise eest väga tänulik ning pärast konsulteerimist Eesti poolega võtsin pakkumise vastu. Kõigis pakilistes küsimustes, milles Eestile abi anda, paluti pöörduda otse hr Sychra poole. Lisaks sain loa kasutada ükskõik mis ajal parlamendi välissuhete kantselei telefoni-faksi. See tegi asja igati käepäraseks, sest töötasin selle kõrval asuva Rahvusteatri trupis.

Kokkuvõtteks tahan öelda, et omapärase opositsioonilise Läänemere Liidu tegevus hoogustas eesti, läti ja leedu keelest tõlgitud raamatute ilmumist ning nende rahvaste lähemat tutvustamist Tšehhoslovakkias. Vladimír Macura (suri 17. aprillil 1999), tõeline Eesti fänn, pühendas suure osa oma energiast eesti keelele ja kõigele muule Eestiga seotule. Igasse töösse püüdis ta sisse kirjutada mingit teavet Eesti kohta. Tänu tema osutatud pidevale survele loodi ka Tšehhi-Eesti Klubi (1.-2. veebruaril 1991 „Res Baltica” õhtul), mille liikmeks astus enamik Läänemere Liidu liikmeid. Baltikumi rahvaste keeltest tõlgitud teoseid oli kokku ligikaudu sada. Arvukalt toimus kirjandus- ja luuleõhtuid ning 2003. aasta septembris täitus meie kõigi unistus korraldada eesti keelest tõlgitud kirjanduse näitus, seda aga juba Läänemere Liidu ja Tšehhi-Eesti Klubi liikmete ühiste jõupingutustega. Läänemere Liidu sarnaselt püüab klubi korraldada aastas vähemalt ühe suurema Eesti-teemalise ürituse laiemale huviliste ringile.

Lõpetuseks: nagu Harta 77 on ka Läänemere Liit oma senise tähenduse kaotanud, kuid enamik mõlema rühmitise liikmeid on seni aktiivselt tegevad, Läänemere Liidu liikmete puhul kõigis neis valdkonnas, mis on seotud Eesti, Läti või Leeduga.

Kasutatud kirjandus

Blažek, P. (2007). Tentokrát to bouchne. Edice dokumentů k organizaci a ohlasům kampaně proti signatárům Charty 77. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta: Odbor archiv bezpečnostních složek MV Č.R.

Conference on Security and Co-operation in Europe. Final Act. Helsinki, 1975.

Jičínský, Z. (1995). Charta 77 a právní stát. Praha: Doplněk.

Památník národního písemnictví: V. Macura loodud Läänemere Liidu arhiiv ning Iivi Zájedová isiklik arhiivimaterjal.

Podpisy. Prohlášení Charty 77 (1977–1989). – <http://libpro.cts.cuni.cz/charta/>

Prečan, V. (1977). Kniha Charty. Hlasy z domova 1976–1977. Kolín nad Rýnem.

Zájedová, I. (2006). Baltic Studies in the Czech Republic. An Overview of the Main Publications Since 1990. – Journal of Baltic Studies, Vol 37, No 4, Winter. Reviews, pp 488–492.

Zájedová, I. (2006). The Baltic Sea Union in Prague. A Soviet Era Underground Organization Supporting the Baltics. – JBANC Chronicle, No 33, November, pp 14–15.